

Руски щрихи към Руско-турската война 1877-1878 г.

(руски сценарии за войната и след войната)

Проф. д-р Нина Дюлгерова

Последната за XIX в. руско-турска война поставя на изпитание както ролята на Руската империя в сложната конфигурация на “европейския концерт”, така и нейните възможности за отстояване на стратегическите цели, преследвани в източния въпрос. Петербург започва една война, в която емоциите и амбициите, подплатени с обещанията на Австро-Унгария от Райхщат (юли 1876) и Буда-Пеща (януари 1877), водят до единствено възможните за създамата се ситуация резултати. Победите и грешките на дипломатическото поле не отстъпват по важност на военните успехи и провали.

Руската империя започва войната с Османската империя с официално декларираната цел за спасяване на християнските народи, намиращи се под турска власт. Това обаче не е протоколна фраза без съдържание. Напротив, в руското общество, както и в някои правителствени кръгове е силно убеждението, че “освобождението на източните християни е историческо призвание на руския народ”. Какво обаче преследва Петербург в тази война и какво всъщност получава от нея?

В съществуващата дипломатическа документация от Архива на външната политика на Руската империя се открояват двете теми, които са предмет на проекти и планове – Проливите и Балканите. Стратегическата, но като цяло хипотетична, цел за притежаване на Босфора и Дарданелите, в един или друг вариант присъства в плановете на висшите военни, в тайните инструкции на руския император, в проектите за сключване на мирния договор между двете империи – Руската и Османската.

Обмислят се и се предлагат начини и възможности за осъществяването на тази лелеяна мечта, която както в началото, така и по

време на цялата руско-турска война не престава да вълнува военният елит. Няма противоречия по какъв начин може да се реши Източния въпрос. Военните са единодушни, че това означава завладяване на проливите, а господството над тях зависи от сухопътните сили¹. Според генерал Фадеев “Босфорът може много лесно да се превземе без предварителен шум, с достатъчно сила и за няколко дни, но само тогава, когато ние (руснаците – бел.Н.Д.) тръгнем към Проливите не откъм Дунава, а от южната граница на освободена България”². Той смята, че това би позволило да се осъществи руски десант с 50-хилядна войска, която ще бъде непреодолимо препятствие за десант на чужди сили. Генералът е уверен, че с тази армия ще се прикрие цяла южна Русия и Кавказ, вместо многохилядната армия, необходима сега за тази цел. Съгласно неговият план прекият резултат от завземането на Босфора е цялата руска сила да се съсредоточи на западната граница, което би поставило останалите велики сили в неизгодна за тях позиция³.

Генерал Обручев също изразява мнение по въпроса за Проливите и режима за тяхното използване. Той дълго разсъждава върху принципа на паритета, предлаган за европейските ескадри при използването на Проливите⁴. Генералът е категоричен, че подобно решение е крайно неизгодно за Русия. След дълъг анализ за паритета и неговите съмнителни достойнства за руските интереси в Проливите и възможностите за тяхното използване в Средиземно море той стига до извода, че за империята е по-добре да се откаже “от правото на ограничен достъп в Черно море през Проливите на кораби от всички без изключение нации”⁵. За Обручев това е по-безопасно. Аргументите му са достатъчно обективни. Отсъствието на активна морска търговия, както и на собствено пристанище в Средиземно море, което да приютява руския флот при война или неутралитет на крайбрежните държави, поставят под съмнение ползата от исканото право на излаз в Средиземно море⁶. Тезата му за възможностите на руския флот и

останалите велики сили е убедителна. С Австро-Унгария географията ограничава двустранните отношения в рамките на сухопътната армия, с Италия се съмнява някога да се влезе в морски бой, а с флотата на Англия и Франция Русия не може да се сравнява. Генерал Обручев е уверен, че гаранциите за руските интереси на Проливите трябва да се ограничат в рамките на руско-турските преговори. Най-сполучливият за империята вариант според него е свързан със следните комбинации:

1. Постигане на сериозна военна и морска позиция на Русия, чрез турски отстъпки на част от територията в северния път на Босфора, където тя (Русия-б.а.) да построи свои укрепления. От другата страна трябва да има турски укрепления. По този начин империята става неуязвима. Според генерала трябва да се иска Буюк-дере, независимо от негативната реакция на Англия и останалата част на Европа.
2. В Босфора трябва да има смесен гарнизон чрез договореност между Русия и Турция, включваща система от укрепления откъм Буюк дере, които да се заемат от общи гарнизони на двете държави.
3. По същия начин да се разпределят всички разходи по усъвършенстването, въоръжението и ремонта на укрепленията.
4. Обсъждането на всички въпроси по укреплението се възлага на смесена комисия⁷.

Към проектите на двамата генерали може да бъде добавен и документът, съдържащ трите варианта на възможните условия за сключване на мир между Петербург и Цариград⁸. Принципът, върху който безименният автор гради своите предположения, се основава на отношението на Европа към военните действия и успехите на руското оръжие. Независимо дали са крайно радикални, или умерени, идеите са подчинени на желанието или за свободно корабоплаване или за пълно

закриване на Проливите за руските и английските кораби. В две от предложенията се прокрадва споменът за руския дипломатически успех, постигнат в Ункяр-Искелески от 1833 г. – закриването от Османската империя на Проливите за кораби на всички държави, освен за крайбрежните, т.е. само за Русия. Съдбата на Константинопол също е обвързана с тази на Проливите. Вариантите са или свободен град под европейски протекторат или турски град с точно определени граници. Те трябва да бъдат гарантирани със закриване на Проливите с руски флот откъм Босфора и английски флот откъм Дарданелите⁹ Освен това категорично е подчертано, че трябва да се сключи специална конвенция с Турция за възпрепятстване на създаване на морски учреждения на чужди държави в Черно море¹⁰.

Тези проекти са в унисон с настроенията на руския император Александър II, който в инструкцията си до канцлера Горчаков от ноември 1877 г. е категоричен за условията, при които Турция би трябвало да приеме загубата във войната¹¹. Той е уверен, че султанът трябва да намери начин да постигне съгласие с Петербург относно защитата на правата и интересите на Русия в Босфора и Дарданелите¹².

Спектърът на предложения и хипотези, които вълнуват руския генералитет е ограничен откъм възможности. Спомените от неуспешната Кримска война или за триумфа от 1833 г. не променят фактът, че Русия както тогава, така и сега има пред себе си слаба Османска империя и силна, нетърпяща надмощие, Европа.

С оглед на откровената, основаваща се на прагматизма, позиция, логично звучи и резолюцията на Александър II върху повечето от получаваните документи, гласяща поставянето им в най-секретния архив без достъп до тях.

Постоянното присъствие на Проливите в проектите и мненията на официален Петербург не променя факта, че основният акцент в руските

планове, като по-реални за осъществяване, е поставен върху бъдещето на балканските територии. Разпределението и конституирането им са от съществено значение за мястото и ролята на Руската империя в балканската конфигурация. Възможностите за решение не са много, но се базират върху достигнатото дотогава по дипломатически път, като се визира най-често договореното на Цариградската конференция от декември 1876 г. За дейността на граф Игнатиев и неговата последователна защита на българските интереси като дългогодишен посланик в Цариград и по време на Руско-турската война е писано достатъчно много. Не е тайна неговата изкусна дипломатическа игра, която успешно доказва необходимостта европейските сили да се ангажират с конкретно решение по българския въпрос.

И докато тази истина е известна, на по-малка популярност се радват мненията и вижданията на известните и неизвестни руски дипломати, работещи в посолствата в Европа или на Певчески мост* по бъдещето преструктуриране на Европейския югоизток. Едно от тях е писмото с гриф “строгово секретно” на граф Орлов от 16 февруари 1877 г., което лежи в тайните сейфове на Секретния архив на министъра на МИД.¹³ Не е без значение обстоятелството, че съгласявайки се Турция да получи възможност да осъществи обещаните от нея реформи, руският дипломат предлага Русия да си възвърне “без да иска ничие съгласие, Бесарабия, отнета ѝ по силата на Парижкия договор от 1856 г.”¹⁴ Търсенето на реванш Орлов обяснява с “пролятата от войниците на Румянцев и Суворов кръв”¹⁵. С връщането на областта руският император би запазил мира, би защитил интересите на християните и руското национално достойнство. Тези мисли споделя и самия император, който признава: “Мисълта на Орлов и на мен ми харесва”¹⁶. Логиката на дипломата е подчинена не само на руските интереси, но и на търсенето на баланс между руските и австро-унгарските

---

* Това е адресът на Министерството на външните работи на Руската империя

амбиции. Руският външен министър княз Горчаков няма илюзии спрямо австро-унгарската позиция към християнското население в Османската империя. За Петербург не е тайна желанието на Виена да анексира Босна и Херцеговина¹⁷. Също така канцлерът Горчаков е наясно със страха на неговия австро-унгарски колега граф Андраши от изолирани действия на Русия на Балканите, което мотивира Виена да търси съвместни решения на проблемите в Османската империя. В инструкцията си до руския посланик във Виена граф Новиков от 11 септември 1876 г. канцлерът споделя неговата прогноза, че сега Европа и Изтокът са обречени на постоянни конвулсии¹⁸.

И докато Певчески мост и дипломатите във Виена и Париж обвързват руските претенции с австро-унгарските амбиции, то руският генералитет търси логиката в балканската геополитика през призмата на военната стратегия. Географската близост на България до Босфора очертава централното място на българските територии в руските проекти и планове. Интересът на висшите чиновници и дипломати към България естествено е подчинен на прагматизма. Той намира конкретен израз и в предлаганите варианти за решаването както на българския, така и на останалите балкански въпроси в края на Руско-турската война, което е в пряка зависимост от военните действия и реакцията на Европа. Предложенията варират от независимост за Сърбия, Румъния и България, през запазването на тяхната васална автономия до политическа автономия за Сърбия, Черна гора и Румъния и административна автономия за България¹⁹. Категорично е очертано и връщането на Бесарабия на Русия²⁰ срещу Добруджа за Румъния²¹. С удовлетворение се отбелязва, че след тази война Османската империя губи северната и централната част на Балканския полуостров²².

Съдържанието на съществуващите документи налага извода, че по време на Руско-турската война висшата дипломация нито за момент не

забравя обстоятелството, че не на бойното поле ще се решава въпросът за Проливите и Балканите. Действително, последната руско-турска война не променя наложилата се през XIX в. изработена схема – война – конференция – дипломатическо, а не военно, решение.

Сан-Стефанският прелиминарен договор демонстрира огромното желание на официален Петербург да осъществи своята мечта за голяма, славянска, православна държава на Балканите, пренебрегвайки австро-руските договорености от Райхщат и Буда-Пеща. Конюнктурата обаче, както през целия период на тази източна криза, не работи в полза на руските планове. Съществува голямо количество литература за причините, породили Сан-Стефанският експеримент. Мненията варират от неадекватното възприемане на ситуацията от висшия дипломатически и военен елит и налагането на субективния фактор в лицето на граф Игнатиев за прокарането на това решение до осъзнатото желание на Петербург да провери границите, в които великите сили биха позволили на Русия да осъществява самостоятелно своите амбициозни планове. Резултатите от Берлинския конгрес юни 1878 г. точно обозначават рамките на руското присъствие в източния въпрос. Обединените усилия на държавите от “европейския концерт” срещу империята, довежда поредната източна криза до нейния предсказуем край. Руската доктрина, базираща се на имперската идея за териториално разширяване и защита, за утвърждаване на политически авторитет в Европейския югоизток, в края на 70-те години претърпява крах. Неслучайно министърът на външните работи на Русия граф Горчаков след завръщането си от Германия заявява: “Берлинският договор смятам за най-черната страница в моя живот.”²³ В писмо от 20 юни 1878 г. от Берлин до руския император Александър II той с огорчение пише, че “след като се подпише този несполосан мир, ще трябва отново да се върнем към известната фраза от 1856 г.: на Русия ѝ предстои да се съсредоточи”²⁴. Съсредоточаването не помага съществено, а

може би вина за това е отсъствието на фигура от ранга на Горчаков, но Горчаков от 1856, а не от 1878 г.

* * *

Резултатите от политическите и дипломатическите акции на Петербург в Източния въпрос не са блестящи. Нерешеният въпрос с Проливите, икономическото и политическото изтласкване от региона, натрупването на негативи в двустранните отношения с балканските държави, са конкретните резултати, които Руската империя получава от войната с Османска Турция. Нещо повече, тя загубва и предимството пред останалите велики сили, което и даваше до 1877 г. политиката на подкрепа на национално-освободителните борби на православно население в Османската империя. През следващите десетилетия ореолът на Русия като балкански освободител помръква пред имперската ѝ политика, малко отличаваща се по своите цели и средства от тази на останалите велики сили.

---

¹ Государственный архив Русской Федерации (ГАРФ), ф. 677, оп. 1, а.е. 368, май 1877, л. 7-7/об. Записка ген.майора М. Фадеева о задачах России в войне с Турцией,

² Пак там

³ Пак там, л. 7/об

⁴ Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, Записка генерала Обручева. К вопросу об открытии Проливов., 27 ноября 1877, л. 34-44.

⁵ Пак там, л. 37

⁶ Пак там, л. 38-38/об

⁷ Пак там, л. 39/об-40

⁸ АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467у д. 36/37/38. Записка по вопросу о Проливахр 1877, л. 92/об

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там, л. 93

¹¹ АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/36, 22 ноября 1877, 10-11/об

¹² Пак там.

---

¹³ АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/37/39, 16/22 февруари 1877. От граф Орлов до граф Горчаков, л. 10

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там, л. 11/об

¹⁶ Пак там, л. 10

¹⁷ Пак там

¹⁸ Пак там, 17/об

¹⁹ АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105

²⁰ Още през февруари 1877 г. германският канцлер Ото фон Бисмарк изразява своето съгласие за този акт. АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/37/39, 16/22 февруари 1877. От граф Орлов до граф Горчаков, л. 10

²¹ Пак там, АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105

²² АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105

²³ Цит. по Сборник, изданный в память дватцатипятилетнего управления МИД государственного канцлера, светлейшего князя А.М. Горчакова – 1856-1881 гг. С.-П., 1881

²⁴ АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 20 юни 1878, л. 4